

«شناخت و معرفی ایلان شناسان مشهور»

دکتر پرویز رجبی - یوزف مارکوارت

مسعود ربیعی آستانه

این نوشتار به معرفی ایران شناسان معروف ایرانی و خارجی اختصاص خواهد یافت. کم نبودند ایران شناسانی که وقت و عمر خود را به تحقیق درباره‌ی ایران و ایران شناسی تخصیص داده‌اند از جمله این افراد و بزرگان را می‌توان نام برد، از ایرانیان مانند: پورداد - سعید نفیسی - دکتر عبدالحسین زرین کوب - دکتر بهمن سرکاراتی - دکتر مهرداد بهار - دکتر فره‌وشی - دکتر ژاله آموزگار - دکتر کتابون مزداپور - دکتر احمد تفضلی - دکتر رقیه بهزادی - دکتر پرویز رجبی و... و از بیگانگان مانند: امیل بنونیست - آنکتیل دوپرون - سپردمناشه - ریچارد نلسون فرای - ژاک دوشن گیمن - پروفیسور مری بویس - آر. سی. زتیر - هرتسفلد - هیرشفلد - هنریک ساموئل نپرگ - اشتیک ویکاندر - ریدنگران و... این بار می‌خواهیم به معرفی دو ایران شناس، یکی ایرانی و دیگری غربی بپردازیم، دکتر پرویز رجبی و یوزف مارکوارت:

زندگی

دکتر پرویز رجبی در سال ۱۳۱۸ در روستای امام‌قلی قوچان به دنیا آمد و در سال ۱۳۵۰ موفق به دریافت درجه‌ی دکترا در رشته‌های ایران شناسی - اسلام شناسی و ترک شناسی از دانشگاه گوتینگن آلمان شد. پیش از انقلاب از سال ۱۳۵۳ به ریاست مرکز تحقیقات ایران شناسی دانشگاه ملی برگزیده شد. در سال ۱۳۵۷ استاد دانشگاه اصفهان و ملی (شهید بهشتی) و دانشگاه ورزش بود. از سال ۱۳۷۸ به مدت ۶ سال به تدریس در

دانشگاه‌های گوتینگن و ماربورگ آلمان پرداخت و سپس چند سالی سرپرستی بخش ایران‌شناسی دائرةالمعارف بزرگ اسلامی را برعهده داشت. دکتر رجبی نگارش مجموعه‌ی ۵جلدی هزاره‌های گمشده را به‌پایان برد و در این میان کتاب‌های چندی نیز تالیف کرده است که از آن جمله‌اند: جندق و طرود ناسوت - معماری معاصر و ترازوی هزارکفه و همچنین ترجمه‌ی کتاب کویرهای ایران از سون هدین.

دکتر رجبی هم‌اکنون در تداوم کار نگارش هزاره‌های گمشده، مشغول تالیف سده‌های گمشده است که به‌تاریخ سیاسی اجتماعی ایران از تسلط اعراب تا امروز اختصاص دارد و در حال حاضر کار نگارش آن تا پایان حکومت غزنویان به‌پایان رسیده است.^۱

از استادان بزرگی که دکتر پرویز رجبی به‌مدت سیزده سال نزد او شاگردی کرد، پرفسور والتر هینس مولف کتاب معروف «دنیای گمشده‌ی عیلام: بازسازی یک تمدن گمشده»^۲ است، البته بعدها دکتر رجبی بر تکیه بیش از حد هینس بر منابع اسلامی خرده‌گیری‌ها کردند.^۳

نگاهی به کتاب هزاره‌های گمشده

کتاب هزاره‌های گمشده^۴ در ۵ مجلد نگارش یافته و جلد اول این کتاب اختصاص به‌اهورا مزدا- زرتشت و اوستا دارد. آن‌گونه که از نام کتاب برمی‌آید مجلد اول به‌بررسی اهورامزدا و آیین زرتشت می‌پردازد.

اهورامزدا مرکب از واژه‌ی هند و ایرانی اهوژه (اسوژه: سرور) و اوستایی مزدا (دانایی) به‌معنای سرور دانا است. صورت‌های دیگر این نام در متن‌های پهلوی اُوهرْمَزَد و هُرْمَزَد و در فارسی اورمزد و هرمزد تبدیل شده است. پیش از فلسفه زرتشت نیز

۱. برای مزید اطلاع بنگرید به، ماهنامه‌ی سفر سال سیزدهم، دوره‌ی جدید، شماره‌ی ۳ شهریور ۸۳ صفحه‌ی ۷۸.

۲. برگردان فیروز فیروزنیا، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ۱۳۷۱.

۳. نگاه کنید به: «هزاره‌های گمشده»، دکتر رجبی.

۴. انتشارات توس، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۰، جلد اول در ۵۸۶ صفحه.

ایرانیان با این نام آشنا بودند.^۱

از دیدگاه‌های دکتر پرویز رجبی:

«اساتیر خواب‌هایی‌اند که ملتی بسیار کهنسال در گذشته‌های بسیار دور دیده و پس از بیداری هزار تعبیر به آن‌ها افزوده است.»

«بود و نبود دوآلیسم در دین زرتشت چیزی از منزلت آیین نمی‌کاهد و همچنان که تثلیث به‌روش مسیحیت سنگینی نمی‌کند.»^۲

«ایرانی‌ها بسیار ساده‌تر از آنند که بخواهند دچار تعقیدات باشند. این سادگی به‌ساده‌لوحی نباید تعبیر شود من معتقدم مردم ایران بسیار راحت با همه‌ی مسایل برخورد می‌کنند. پیچیدگی در دیدگاه‌های ماست و گرنه ایرانیان بسیار ساده‌اند، عریان مانند کویر که همه‌چیز را پیش چشم عرضه می‌کند.»^۳

«ایرانی‌ها عرفان پنهان دارند و اروپایی‌ها عرفان آشکار. ما عرفانی داریم که با آن بزرگ شده‌ایم اما اروپایی‌ها عرفانی دارند که هرروز نو می‌شود و همیشه تازه است. ما در آثار ماتریالیست‌های ایرانی هم حتا به‌این نوع نگرش عرفانی برمی‌خوریم.»^۴

در خاتمه با ذکر خاطره‌ای از پروفیسور والتر هینس استاد دکتر رجبی از زبان شاگرد و دانشجوی ایرانی او این بخش را به‌پایان می‌بریم:

«پروفیسور هینس در آلمان استاد من بود. وی تعریف می‌کرد که در سال ۱۹۳۴ در بغداد بود و تصمیم می‌گیرد تا از طریق قصر شیرین برای نخستین بار به ایران بیاید. دو خانم دستیارش که آمریکایی بودند ابراز علاقه می‌کنند تا در سفر ایران همراه وی باشند. می‌گفت ما به‌سختی از راه‌های آن زمان خودمان را به‌قصر شیرین رساندیم و خواستیم که وارد مرز ایران شویم، درست در همان موقع گویا بین دولت‌های ایران و آمریکا اختلافی افتاده بود که رضاخان دستور داده بود که از ورود اتباع آمریکایی به ایران جلوگیری شود من چون آلمانی بودم بی‌مشکلی جواز عبور گرفتم اما همین‌که دانستند خانم‌های همراه من آمریکایی هستند، ژاندارم ژنده‌پوش مرزبان بد اخلاق و عصبانی از ورود این دو خانم ممانعت کرد، من با تأثر و نگرانی شعر حافظ را قلب کردم و خواندم که: «سفر آسان

۱. نگاه کنید به: پیشین جلد اول.

۲. پیشین: صفحه‌ی ۶۱.

۳. ماهنامه‌ی سفر شماره‌ی ۳ «مناظره‌ی دکتر رجبی با پیتر کربر آلمانی».

نمود اول ولی افتاد مشکل‌ها» به‌ناگاه ژاندارم با آن هیکل درشت، سبیل‌های از بناگوش دررفته‌اش از روی کرسیچه‌ای که بر آن نشسته بود بلند شد و مرا بغل کرد و گفت: «تو حافظ را می‌شناسی؟» بعد رو به‌خانم‌ها کرد و گفت: «خانم‌ها ببخشید، بفرمایید برایتان جواز عبور صادر کنم!» بعد دقت کنید تحلیل یک پروفیسور آلمانی در آن زمان در برخورد با یک ژاندارم ایرانی چگونه بود؟ وی می‌گفت: چند نکته در این خاطره پنهان است، یکی این‌که ژاندارم مرزبان دورافتاده‌ترین پاسگاه ایرانی حافظ هفتصد سال پیشش را می‌شناسد و به‌اشاره‌ی شعر منقلب می‌شود، دوم این‌که آن شعر را من غلط خواندم و او خرده نگرفت و سوم این‌که آن‌قدر به‌حافظ عشق می‌ورزد که از رضاخان نمی‌ترسد و به‌یک علاقه‌مند حافظ جواز عبور می‌دهد، این روحیه‌ی آنی است و همان دم است.»^۹ در این بخش به‌معرفی اثری از یک مستشرق غربی درباره‌ی ایران‌شناسی خواهیم پرداخت و آن کتاب ایرانشهر است از یوزف مارکوارت آلمانی. ایران در واقع شکل کوتاه‌شده‌ی واژه‌ی ایرانشهر است که به‌معنای سرزمین آریایی‌ها است.

ایرانشهر

بر مبنای جغرافیای موساخورنی «Moses Xornaci» یک تاریخ‌نگار سده‌ی پنجم میلادی و مولف کتاب جغرافیای ارمنستان.

تالیف: پروفیسور یوزف مارکوارت <Markwart> Josef Marquart (متولد ۱۸۶۴ میلادی) در شهر کوچک رایشتنباخ از ناحیه‌ی ووتمبرگ آلمان است.

او به‌سال ۱۹۳۵ میلادی در اثر مسمومیت گاز (گازگرفتگی) از دنیا رفت. کتاب به‌وسیله‌ی دکتر مریم میراحمدی در ۲۹۷ صفحه به‌فارسی ترجمه شده است.

«تهران: انتشارات اطلاعات، چاپ اول ۱۳۷۳»

فصل‌های متشکله‌ی کتاب مشتمل است بر:

- ۱- فصل اول: ناحیه‌ی غرب.
- ۲- فصل دوم: ناحیه‌ی جنوب.
- ۳- فصل سوم: ناحیه‌ی شرق.
- ۴- فصل چهارم: ناحیه‌ی شمال.

پژوهش‌های مارکوارت به‌طور عمده، فرهنگ و تاریخ سرزمین‌های ایران و ارمنستان و اقوام ساکن در منطقه‌ی آسیای مرکزی و شرق اروپا است. از یوزف مارکوارت ۱۳ اثر برجسته بر جای مانده که درباره‌ی قدمت فرهنگ‌های مذکور است. مارکوارت را جزو دانشمندان فقه‌اللغه‌ی ایرانی می‌دانند. کتاب ایرانشهر او ترجمه‌ای است. از:

Eran šahr machder Geographie der PS. Moses Xorenaci (Abn. der kgl. Ges. derzu Gottingen Phil-hist. Klassen N.III/2), (Berlin, 1901) By: Prof. Josef Marguart Trs: Dr Maryam mir-Ahmadi.

مارکوارت به‌زبان‌های سرزمین‌های مورد مطالعه‌ی خود احاطه‌ی کاملی داشت، او علاوه بر توجه به‌دانش تاریخ، به‌دانش‌های دیگر مانند: نقشه‌برداری و مطالعات مساحی و دیگر زمینه‌های جغرافیایی نیز توجه و تسلط داشته است. اصل رساله‌ی ایرانشهر مارکوارت به‌زبان‌های فرانسه - انگلیسی و فارسی ترجمه شده است. افرادی که مارکوارت را در چاپ و نشر و تألیف کتاب یاری کردند عبارتند از: پروفیسور گلزر Gelzer مشاور عالی دربار.

پروفیسور یولیوس ولهاوزن Welhausen.

پروفیسور فتر Vetter.

رساله‌ی شهرستان‌های ایران به‌زبان پهلوی و به‌احتمالی سده‌ی سوم هجری (نهم میلادی) نوشته شده است. این ترجمه از رساله‌ی فوق به‌وسیله‌ی صادق هدایت انجام گرفت با نام (شهرستان‌های ایران: یک‌بار در مجله‌ی مهر سال هفتم شماره‌ی ۱-۲-۳ صفحه‌های ۴۵-۵۵، ۱۲۷-۱۳۱، ۱۶۹-۱۷۴ در سال ۱۳۲۱ و بار دیگر در مجموع نوشته‌های پراکنده‌ی صادق هدایت).^۱

و اما موسا خورنی که کتاب مارکوارت بر مبنای جغرافیای او تدوین و تألیف شده است از دهکده‌ی «خورنگ» در استان «تارون» در ناحیه‌ی غرب ارمنستان به‌دنیا آمد. موسا خورنی مورخی بود که در عصر و زمان ساسانیان می‌زیسته است. به‌احتمال زیاد

---

۱. تمام اطلاعات این نوشتار درباره‌ی مارکوارت مآخوذ از برگردان فارسی کتاب ایرانشهر و وامدار

برگرداننده‌ی آن (دکتر مریم میراحمدی) است.

در بین سال‌های ۴۰۵-۴۱۰ ولادت یافته است. مشهور است که در سال ۴۳۱ برای فراگیری علوم به اسکندریه مصر رفت و بنابراین حداقل سن او را تا آن زمان ۲۵ سال در نظر گرفته‌اند.

آثار موسا خورنی در این سه بخش است.

۱- کتاب‌های فلسفی او شامل:

بررسی موسا - پاسخ‌های موسا - ده قاطیتوریاس ارستو - مسایل یوانالها - بررسی مسایل مورد اختلاف فلاسفه یونانی مکتب ملیتوس و فیلسوف ارمنی آتانه - فلسفه‌ی داوود شکست‌ناپذیر - کتاب هنری شامل درس‌هایی از فن خطابه و اثر معروفش به نام تاریخ ارمنستان - ترجمه‌ی خطابه‌ی گریگور نازانزین از یونانی به ارمنی.

۲- کتاب‌های تاریخ و جغرافیای او:

تاریخ ارمنستان، تالیف در حدود سال‌های (۴۸۱-۴۸۲ میلادی)

ترجمه زندگانی اسکندر از یونانی به ارمنی

کتاب معروف جغرافیای موسا خورنی بر مبنای جغرافیای بتلمیوس تاریخ ارمنستان خورنی به وسیله‌ی پرفسور گئورگی نعلبدیان رییس بخش ایران‌شناسی دانشگاه ایروان به فارسی برگردانده شد.

۳- آثار مذهبی خورنی:

آفرین به گروه دوشیزگان ریپسیمه - تاریخ گروه دوشیزگان ریپسیمه و نیایش ویژه‌ی خداوند.^۱

***

---

۱. برای اطلاع بیشتر بنگرید به برگردان فارسی کتاب ایران‌شهر «یوزف مارکوارت».